

Stanly J. Grenz: Úvod do postmodernismu

(Praha: Návrat domů, 1997)

KAPITOLA 4

Vznik moderního světa

Jednoho dne vzal jeden málo známý německý profesor filozofie, dávno již ne mladík a s vrcholem své životní dráhy za sebou, do ruky knihu od britského skeptika Davida Humea. Účinek Humeova pojednání byl dramatický. Jeho čtenáře, jak o sobě později vyprávěl Immanuel Kant, zburcovalo z "dogmatického podřimování". Kant se vydal hledat cestu, která by vedla dál než slepá ulička, jak ji ukázal Hume. Jeho úsilí přineslo ovoce. Nato Kant napsal snad nejvelkolepější a nejvlivnější filozofické dílo od středověku, svou *Kritiku čistého rozumu* (1781). Její uveřejnění znamenalo položení posledního prkna tribuny moderní doby.

Ať už se nakonec stane čímkoli, postmodernismus začal jako reakce na moderní chápání světa a na osvícenský program, který je s ním tak spjatý.

Renesanční základ moderní doby

Většina historiků předpokládá, že moderní éra se zrodila tehdy, když osvícenství přineslo novou naději válkou zpustošené Evropě. Soukolí, jež přineslo tuto velkou kulturní změnu, však bylo uvedeno do pohybu dlouho předtím, než Vestfálský mír ukončil v roce 1648 ničivou třicetiletou válku. Již o sto let dříve renesanční myslitelé povýšili lidstvo na střed skutečnosti, formulovali zásady, které se staly základem pro vědeckou metodu, a uvolnili síly, jež podkopaly politickou a kulturní nadvládu římskokatolické církve.

Renaissance je francouzské slovo, které znamená "znovuzrození" či "obrodu", a historická epocha tohoto jména byla v určitém smyslu obojím: patřilo sem znovuzrození klasického ducha, jehož ztělesněním byla starověká řecká a římská civilizace, a po takzvaném "období temna" přinesla obrodu ve vzdělanosti.

Renesanční myslitelé byli humanisté, a to v tom smyslu, že se drželi lidských hodnot uváděných v klasických spisech. Kromě toho návrat ke klasikům zahrnoval odmítnutí aristotelské filozofie středověku ve prospěch platonismu a dokonce i mysticismu. Především však tito intelektuálové nově podnítili zájem o dění v okolním světě, čímž položili základy moderního vědeckého počínání.

Nejistším renesančním myslitelem byl v mnoha směrech anglický filozof a vědec Francis Bacon (1561-1626). Byl produktem renesance, ale zároveň stál u počátků věku rozumu. V určitém smyslu tedy charakterizuje přechod od renesance k osvícenství.

Na rozdíl od osvícenských myslitelů, kteří přišli po něm, Bacon neumístoval do středu vědeckého poznání matematiku. Přesto je s nadšením přijímán jako jeden z prvních moderních vědců. V souladu s rodící se vědeckou metodou Bacon kladl důraz na experiment.

Bacon v mnoha směrech předjímal osvícenský program, jímž se pak vyznačovala moderní éra. Byl přesvědčen, že vědecká metoda povede nejen k jednotlivým objevům, ale také ukáže vztahy mezi samotnými vědními obory, čímž je spojí v jeden celek. Za tímto účelem umístil do základu přírodních věd soubor pravd, které nazýval "první filozofie". Skládal se ze zákonů logického myšlení a z axiomů společných různým vědním oborům.² Ve své posmrtně vydané knize *Nová Atlantida* Bacon vylíčil ideální společnost. Za nejdůležitější lze považovat, že lidé, kteří k ní patří, budou hledat klíč ke štěstí u vědy.

K začínající vědecké činnosti se však Bacon neobracel jen kvůli pochopení světa. Věřil, že také

slibuje prostředky k ovládnutí přírody. Pravdu a užitečnost vnímal jako dvě strany téže mince a domníval se, že cílem vědy by mělo být dát lidem moc. To vysvětluje jeho slavný výrok: "Vědění je moc." Poznání zprostředkuje moc nad našimi okolnostmi, říkal Bacon; nabízí schopnost měnit je tak, aby vyhovovaly našim tužbám. Učil, že znalosti jsou pro jednání a že jednání tvoří ospravedlnění pro poznání. 3

Toto pojetí vedlo Bacona k představě, jak lidé odhalují tajemství přírody, aby nad ní mohli vykonávat moc. Předvídal používání vědecké metody jako prostředku k upravování našeho prostředí pro naše blaho.

Tato Baconova vize položila základy moderní technické společnosti. Západní technika se však rozvinula mnohem víc, než si sám Bacon

kdy představoval. Když tvrdil, že snahu o získání poznání ospravedlňuje užitečnost jejích výsledků, měl na mysli moc měnit naše *fyzické* okolnosti. Obhajoval snahu o získání toho, co bychom mohli nazvat *technické* poznání. Baconovi pozdě moderní následovníci se však snažili objevit zákony, které by pronikaly do *lidského* chování a jednání. Usilovali tak o získání *behaviorálního* poznání, které slibuje dosáhnout změny jednání lidských bytostí podle našich cílů. Bacon zahájil spojení mezi badatelem a "technikem přírody", ale jeho

následovníci uvedli spojení mezi badatelem a "technikem společnosti".4 .

Moderní program, který vzešel z díla Bacona a dalších, byl ze strany postmoderních myslitelů podroben důkladnému přezkoumání. Michel Foucault nás například upozorňuje na stinnou stránku Baconovy vize. Tvrdí, že když badatel jedná jako spojenec technologa společnosti, poznání se tím proměňuje ve vykonávání moci nad ostatními v podobě násilí vůči druhým. Foucault souhlasí s Baconovým tvrzením, že vědění je moc, ale zastává názor, že jeho moc je mocí násilnou.

Moderní doba a osvícenství

Renesance položila základy moderního způsobu myšlení, ale nevybudovala vrchní stavbu moderní doby. Renesanční kosmologie vyzvedla lidstvo do středu vesmíru, ale neustavila individuální „já“ jako střed světa určující sám sebe. Renesanční teoretici byli průkopníci vědecké metody a usilovali o vědecké poznání. Renesanční duch podkopal autoritu církve, ale ještě nenastolil autoritu rozumu.

Moderní doba se zrodila až po dosti dlouhém období těhotenství. Snad bychom mohli říci, že renesance byla babičkou moderní doby a že doba osvícenství byla její pravou matkou.

Období osvícenství

Výbušná éra v západní intelektuální historii zhruba od roku 1650 do roku 1800 se obecně označuje jako osvícenství či věk rozumu. Zajistit mezi vědci nějakou shodu o konkrétních počátečních a konečných bodech myšlenkových období je příznačně obtížné. Řada historiků však počátek osvícenství spojuje s Vestfálským mírem z roku 1648 a jeho ukončením třicetileté války a s uveřejněním Kantovy *Kritiky čistého rozumu* v roce 1781. Vestfálský mír přinesl společenský a politický

ill. II

~!I
11111 II~I I III I ~~

I~ 1111111 I

IDU

I

Úvod do postmodernismu

kontext, který podporoval povýšení rozumu a degradaci náboženství v lidských záležitostech. Další zde zmíněné události označovaly vyvrcholení mnoha předpokladů charakteristických pro věk rozumu a zároveň pro ně byly výzvou. Obzvláště důležité bylo zaměření na schopnosti lidského rozumu a důraz na smyslovou zkušenost. Osvícenství trvalo sotva dvě století; přesto během tohoto poměrně krátkého období stačila nová kosmologie nahradit tu, která vládla v západní civilizaci od doby Augustina. Věk rozumu uvedl moderní éru, která se až nyní zdá být u svého konce.

Od Augustina po reformaci měli v intelektuálních otázkách západní civilizace vůdčí postavení teologové a teologické úvahy. Přes svá rozdílná stanoviska v podrobnostech se všichni křesťanští teologové shodovali na tom, že skutečnost je uspořádaný celek. Bůh stál na vrcholu, za ním následovaly andělské zástupy; lidé nacházeli své místo o maličko níže než nebeské bytosti (Ž 8,6), ale stáli nad ostatním stvořením. Svrchovaný stvořitel Bůh předurčil jisté lidi - vyvolené - ke spáse. Opakovaně a sporadicky - ale nejvyšší možnou měrou v Ježiši Kristu - Bůh ze svého vyvýšeného postavení nad světem vstoupil do sféry lidských záležitostí, aby tuto spásu uskutečnil. A středověcí teologové tvrdili, že Bůh dál působí v lidských životech, řídí tok dějin a - což je ještě významnější - působí skrze církve, zejména udělenou milostí spojenou s církevními aktivitami. Velké gotické katedrály, které se tyčily nad středověkými městy a vesnicemi, svědčily o ústředním postavení křesťanské teologie v západní společnosti.

Osvícenství trvale a radikálně narušovalo teologický světový názor vytvořený ve středověku a vybroušený za reformace. Nová kosmologie vystřídala starší hierarchické uspořádání skutečnosti a na místo teologie jako rozsuzovatele pravdy nastoupila nová činnost.

Osvícenská antropologie

Osvícenství mělo hluboký a trvalý vliv na vývoj moderní západní kultury. Se svými základy v renesanci signalizovalo vítězství zásadní změny v chápání světa, která znamenala konečný rozchod se středověkým způsobem myšlení a připravovala cestu pro moderní éru.⁵ V tomto změněném pohledu na svět hrál ústřední roli vývoj paradoxního pojmání lidského jedince.

Věk rozumu přinesl lidem vyšší postavení a ocenění lidských schopností. Na hlavní scénu dějin postavil místo Boha lidstvo. Středověká

Vznik moderního světa

a reformační teologie chápala lidi jako důležité jen potud, pokud zapadali do příběhu Božího působení v dějinách. Osvícenští myslitelé měli sklon chápat tuto rovnici v obráceném pořadí a význam Boha měřit jeho hodnotou pro lidský příběh.⁶ Tímto způsobem věk rozumu vytlačil Boha z jeho vznešeného postavení v nebesích, kam ukazovaly gotické katedrály, a přenesl ho do světa lidských záležitostí.

Kromě toho, že povýšili postavení lidstva ve vesmíru, osvícenští myslitelé ještě formulovali své vysoké mínění o lidském potenciálu. Připisovali lidem větší intelektuální a morální schopnosti než předmoderní teologové, ať již katoličtí nebo protestantští.

Důkazy o osvícenském oceňování lidského potenciálu nacházíme v tom, že ústřední roli v procesu poznávání připisují jeho zastánci lidskému rozumu. V předmoderní éře sloužilo jako konečný soudce pravdy Boží zjevení. Úkolem lidského rozumu pak bylo snažit se pochopit pravdu, která byla toto zjevením dána. Hledání poznání se řídilo zásadou, běžně připisovanou Anselmovi: "Věřím, abych rozuměl." V souladu s tímto principem se rozum snažil ukázat správnost zjevených pravd a sladit zkušenost s výkladem kosmického dramatu, jak ho podává křesťanská víra.⁷

Osvícenští myslitelé se už jako na konečného rozsuzovatele pravdy neodvolávali na zvnějšku daná zjevení, ale na lidský rozum. V podstatě se na rozum obraceli s cílem určit, co tvoří zjevení. Výsledný postoj bychom mohli charakterizovat obrácením Anselmova výroku naruby: "Věřím tomu, čemu rozumím." Představitelé věku rozumu tvrdili, že lidé už nemají slepě přijímat "pověry" hlásané

vnějšími autoritami, jako je Bible a církev. Místo toho by měli nezájatě používat rozum k uspořádání údajů smyslové zkušenosti a následovat rozum, kamkoli je povede.⁸

Stejně vysoké mínění měli myslitelé v průběhu věku rozumu i o lidských morálních schopnostech. Osvícenství zdůrazňovalo spíše morálku než dogma a osvícenští intelektuálové prohlašovali, že schopnosti lidského rozumu mohou objevovat přirozený morální zákon, který Bůh vepsal do každého srdce, a také podporovat přizpůsobování se mu.

Kromě pozvednutí lidského postavení ve vesmíru a vyjádření vysokého mínění o lidském potenciálu osvícenství zobrazovalo osobnost člověka zcela jinak než středověká teologie. Na základě myšlenek předložených- za renesance odmítlo středověký ideál statické kontem

66

67

III

II

Úvod do postmodernismu

plativní duše a začalo lidstvo vnímat jako tvořivé a náležitě nespokojené, toužící proměnit své prostředí. Osvícenští myslitelé viděli člověka jako neklidného poutníka prožívajícího nekonečné dobrodružství. Čas na rozdíl od středověké kosmologie nechápali z hlediska věčného obíhání nebeských těles, ale spíše jako proud, které se neustále žene vpřed.⁹

Osvícensképovýšení lidstva si však vyžádalo vysokou cenu. Nový pohled na svět totiž lidstvo povýšil, ale zároveň také degradoval. Na rozdíl od středověké kosmologie již osvícenský pohled nechápal svět jako vesmír, ve kterém se lidé těší zvláštnímu postavení. Nová věda věku rozumu zobrazovala svět spíše jako obrovský stroj, v němž jsou lidé jen malou součástíkou. Lidé dosáhli toho, že o sobě přestali smýšlet jako o stvořených bytostech podřízených Bohu, ale tím sami sebe sesadili ze svého vznešeného postavení blízko vrcholu stvoření, kde měli být autoritou jako správci ostatního stvořeného řádu.

Základ osvícenského chápání světa

Obrovská změna v pohledu na svět, k níž došlo během osvícenství, se neodehrála ve vakuu. Dostavila se spíše jako přímý důsledek různých společenských, politických a intelektuálních faktorů, které k tomuto traumatickému dějinnému období vedly a projevovaly se v něm.

Evropu začátku sedmnáctého století zpustošila řada vojenských konfliktů, běžně shrnovaných pod hlavičku "třicetiletá válka". Podle názoru mnoha intelektuálů byly v pozadí ozbrojených konfliktů pustošících kontinent neshody ve věrouce, jež křesťany podle jejich vyznání rozdělily do soupeřících táborů. Znechucení konfesijními válkami vedlo tyto myslitele ke zpochybnění platnosti věrouky samotné.

Tvrdili, že příslušnost k jednotlivým učením slouží jen k dělení lidí.

Kromě náboženských potyček sedmnáctého století otevřely dveře kritickému duchu té doby ještě dvě vzájemně propojené revoluce. K jedné došlo ve filozofii a ke druhé ve vědě.

Revoluce ve filozofii. Osvícenství bylo především produktem filozofické revoluce. Kořeny této revoluce sice sahají do starší doby, k diskusím středověkých teologů, ale zahájil ji až René Descartes (1596-1650), který je často považován za otce moderní filozofie. JO

Descartesovým záměrem bylo najít metodu zkoumání, která by napomáhala objevení těch pravd, které byly absolutně jisté. V jeho úsilí na něho silně působil vzrůstající význam matematiky během této do

Vznik moderního světa

by. Nadvláda matematického modelu v renesanci byla součástí nového důrazu na kvantitativní spíše než kvalitativní stránky skutečnosti, což se projevilo v díle takových jedinců, jako byli Johannes Kepler (1571-1630) a Galileo Galilei (1564-1642).

Descartes byl typickým představitelům věku rozumu. Jako většina velkých myslitelů té doby se snažil zavést střízlivost matematického výkladu do všech oblastí poznání. I I To, že vyzdvihoval matematiku, r.ebylo dílem náhody: protože, jak věřil, matematické pravdy vycházejí z povahy samotného rozumu, jsou jistější než poznání odvozené z empirického pozorování, které může být mylné.

Ve své snaze o získání jistého poznání začal Descartes u pochybování. Na rozdíl od některých empiriků dalšího století se Descartesovi podařilo neup~dnout do skepticismu. Navrhoval, aby se o všem pochybovalo, ale dospěl k závěru, že existuje alespoň jedna věc, o kteréžádný myslící subjekt pochybovat nemůže - a sice jeho vlastní existence. Tento závěr je elegantně vyjádřen ve známé průpovědi karteziánské filozofie (ve skutečnosti si ji Descartes vypůjčil od Augustina) "*Cogito ergo sum*" (*Myslím, tedy jsem.*) Nekompromisní věrnost principu pochybování přinesla k Descartesově spokojenosti nespornou jistotu, a tudíž základ pro vybudování bezpečné racionální stavby.

Descartesova filozofická metoda vedla k novému pojetí člověka. Descartes sám skončil definováním lidské bytosti jako myslící substance a osobnosti člověka jako samostatného racionálního subjektu.

To, že výrok *Cogito ergo sum* Descartes převzal od Augustina, ukazuje, že Descartes nebyl

objevitelem subjektivity. Jeho hlavní přínos spočívá v jeho důrazu na osobní zkušenost a osobní poznání, na poznání vycházející z jedinečného hlediska daného člověka.

Když Descartes takto stanovil ústřední význam lidského myšlení, v podstatě formuloval program pro filozofii na příštích tři sta let.¹² Moderní filozofové přijali karteziánskou metodu, která začínala pochybností a trvala na tom, že každou myšlenku je nutno považovat za mylnou, dokud se neprokáže její pravdivost, a své úsilí zaměřili na vyřešení "egocentrického dilematu", které z toho vyplývalo: Jak poznáváme - a jak víme, že poznáváme - svět "mimo" naši zkušenost? ¹³

68

69

III

~III

II I I

\ III II

'II" I

III

IIII~ III lii" I II "

I' '~ ,

,li~

"" ,

Úvod do postmodernismu

Vznik moderního světa

Již dávno jsem pozoroval, že... je někdy nutno držet se názorů, jež pokládáme za velmi nejisté, tak, jako by byly nepochybné...; avšak protože tehdy bylo mým přáním jediné věnovat se hledání pravdy, myslil jsem si, že je potřeba učinit pravý opak a zavrhnout jako naprosto klamně vše, o čem bych mohl mít sebemenší pochybnost, abych tak viděl, nezůstane-li přece něco docela nepochybného. Protože pak nás naše smysly někdy klamou, jal jsem se předpokládat, že není věci, jež by byla taková, za jakou nám ji podávají: a protože existují lidé, kteří se mýlí v úsudcích i při nejjednodušších věcech z geometrie a přitom se dopouštějí paralogismů, soudil jsem, že mohu chybovat jako každý jiný, a proto jsme odvrhl jako klamně všechny důvody, jež jsem předtím pokládal za důkazy; a konečně soudě, že tytéž myšlenky, jež máme ve bdění, mohou se nám dostavit také ve spánku, aniž je tedy jediná z nich pravdivá, rozhodl jsem se, že si budu předtavovat, že všechny věci, jež mi kdy přišly na mysl, nejsou též pravdivější než přeludy mých snů. A však ihned potom jsem si uvědomil, že i když jsem chtěl myslit, že vše je klamně, je nezbytně nutno, abych já, který tak myslím, existoval; a pozoruje, že tato pravda: myslím, tedy jsem, je tak pevná a jistá, že ani nejbystřednější předpoklady skeptiků nejsou schopny jí otrástit, soudil jsem, že ji mohu přijmout bez obav za první zásadu filozofie, již jsem hledal.

místo na Boží hlas shůry. Takže moderní teologové, než aby plavali proti vlnám věku rozumu, nakonec přijali Descartesovo vedení.

Vědecká revoluce. Osvícenství bylo produktem revoluce a hnací silou k dodatečné revoluci nejen ve filozofii, ale také ve vědě. Její příchod znamenal radikální odklon od středověkého chápání světa. Pro nové myšlení měla velký význam změna v kosmologii, na jejímž počátku stálo Koperníkovovo tvrzení, že Země není středem vesmíru. Tento a další objevy postupně podkopaly středověký model vesmíru jako třípatrové stavby, kde je nebe prostorově nad zemí a peklo pod ní.

Snad ještě zásadnější význam měla pro vědeckou revoluci, započatou během osvícenství, změna v převažujícím způsobu myšlení a mluvení a fyzickém světě. Pro tuto změnu byl typický posun od kvalitativní ke kvantitativní terminologii. Středověká věda se po Aristotelově vzoru zaměřovala na "přirozené principy". Každý předmět údajně podléhal "přirozené" tendenci plnit svůj vlastní vnitřní účel. Myslitelévěku rozumu však středověký hovor o "přirozených tendencích" a "vnitřním účelu" zavrhl jako pouhou metafyzickou spekulaci.

Dřívější důraz na konečné příčiny (*telos* či účel předmětů) v osvícenství ustoupil matematickému, kvantitativnímu pojetí vědecké činnosti, jehož průkopníkem byl o více než sto let dříve Galileo. Novézkoumání přírodních jevů se zaměřovalo na uplatňování analytických metod s cílem získat měřitelné výsledky. K novým nástrojům výzkumu patřily přesné metody měření a závislost na matematické logice. Když se osvícenští badatelé uchýlili k této metodě, zúžili tím ohnisko svého zájmu - a tedy začali jako na skutečné pohlízet - jen na ty stránky světa, které jsou měřitelné.¹⁶

Za nějaký čas začali osvícenští myslitelé tuto novou metodu uplatňovat ve všech oblastech poznání. Nejen přírodní vědy, ale také vědy humanitní - politika, etika, metafyzika a dokonce i filozofie a teologie - byly podrobeny vědeckému zkoumání. Všechny oblasti lidského úsilí se tak v podstatě staly obory přírodních věd.

René Descartes, *Rozpravu o metodě*. přel. Věra Szathmáryová-Vlčková. Praha: Svoboda, 1992, 4. část, str. 26.

Descartes měl nesmírný vliv na veškeré další myšlení.¹⁴ Po celou dobu trvání moderní éry byl pro intelektuály mnoha oborů východiskem pro poznání a uvažování spíše myslící subjekt než božské zjevení. I moderní teologové se cítili být nuceni stavět na základech racionalistické filozofie. I oni přijali

prvenství rozumu, které prosazoval Descartes. V osvícenském klimatu bylo v podstatě jedinou alternativou tohoto racionalismu popření, že rozum je sám o sobě schopen získávat poznání o věčných skutečnostech. 15 Ale aby člověk mohl vystoupit s takovým popřením, musel se postavit proti nové intelektuální potopě, která zaplavovala západní svět svým důrazem na vnitřní hlas rozumu

Příroda a zákony její byly ukryty ve tmě.
I řekl Bůh: Budiž Newton! - a vše se stalo světlem.

Alexander Pope: epitaf zamýšlený pro sira Isaaca Newtona.

70

71

I~

. I~

t

n
'lili

;1

I~I' !III

II

I~

II ulil

l~lm

IH 11111'

Úvod do postmodernismu

Vyvrcholení této revoluce přišlo v díle Isaaca Newtona (1642-1727). Newtonův svět byl velkolepý stroj s pevným řádem. Jeho pohyby bylo možné poznávat, protože se řídily určitými pozorovatelnými zákony. Newtonovým vlastním cílem bylo vysvětlit fungování tohoto světa. Předsevzal si ukázat, že vlastnosti a chování každé částičky lze alespoň zpravidla určit poměrně malým počtem základních zákonů.

Newtonův cíl popsat svět nebyl pouze akademický. Věřil, že zmapováním pravidelných jevů světa věda zvětšuje naše vědomí Boží velikosti. Jako křesťan potvrdil, že "nebesa vypravují o Boží slávě", ale chtěl zjistit, jak. Newtonova vědecká činnost tedy sloužila teologickému účelu.

Descartes i Newton se snažili využít rozumových schopností k posílení teologického programu. Revoluce ve filozofii a vědě, kterou dali do pohybu, však přinesla nový pohled na svět a na naše místo v něm - a ten nebyl křesťanské víře vždy nakloněn. Moderní svět se projevil jako Newtonův mechanistický svět, který obývá Descartesova samostatná myslící substance. V takovém světě byla teologie nucena ustoupit přírodním vědám a ústřední postavení, jež dříve teologové měli, se stalo výsadou vědců.

Osvícenské principy

Cílem vědecké a filozofické revoluce bylo povýšit rozum nad "pověru". Proto byla tato epocha správně označena jako věk rozumu. Ve funkci rozsuzovatele pravdy bylo zjevení nahrazeno rozumem. Ten se o scénu dělil ještě s několika dalšími principy, s nimiž tvořil jednotný celek v rámci osvícenského postoje. Významné místo mezi těmito principy zaujímají "samostatnost", "přirozenost", "harmonie" a "pokrok".¹⁷ Rozum však mezi nimi zůstal prvním principem osvícenství.

Věk rozumu kladl velký důraz na rozumové schopnosti člověka, ale v osvícenském pojetí zahrnoval *rozum* více než jen lidskou schopnost. Tento pojem zde připomínal stoické tvrzení starověkých Řeků a Římanů, že základní řád a struktura tkví uvnitř veškeré skutečnosti a svědčí o nich fungování lidské mysli. Teoretikové osvícenství předpokládali, že soulad mezi strukturou světa a strukturou lidské mysli umožňuje mysli rozpoznat strukturu, která je vlastní vnějšímu světu.

Osvícenský princip rozumu tedy předpokládal lidskou schopnost získávat poznání o základním řádu celého světa. Jistotu, že přírodní zákony jsou poznatelné a že svět lze proměňovat a ovládat lidskou

72

Vznik moderního světa

činností, dávala osvícenským intelektuálům právě jejich víra v objektivní rozumnost světa. A uplatňování kritického myšlení bylo pro osvícenské filozofy tak důležité také pro jejich věrnost souladu rozumného světa s fungováním lidské mysli.

S principem rozumu podle představitelů věku rozumu těsně souvisel princip *přirozenosti*. Osvícenští intelektuálové zdůrazňovali to, co má svůj základ v "samotné přirozenosti věcí" nebo z ní vychází. Prohlašovali, že svět je uspořádaná říše, řízená přírodními zákony. *Přirozenost* a *přírodní zákon* se v průběhu věku rozumu staly vůdčími zásadami v intelektuálním hledání.

Osvícenští myslitelé připisovali ve své kosmologii ústřední místo Bohu. Tvrdili, že působení velkého Architekta přírody je příčinou uspořádanosti, kterou nacházíme v "samotné přirozenosti věcí". Nít základě této víry se snažili pochopit Boží zákony zkoumáním "knihy přírody", která byla otevřená pro všechny, kdo v ní chtěli číst. Všeobecná dostupnost těchto "přírodních zákonů" proměnila přírodu ve společný odvolací soud, v rozhodčího všech sporů. A stala se cílem intelektuálního úsilí uvést veškerý lidský život do souladu s přírodními zákony, jak jsou objevovány rozumem.

Zdůraznění principu rozumu a přirozenosti vedlo také k povýšení třetího principu osvícenského

postoje - *samostatnosti*. Během věku rozumu svrhl samostatný lidský rozum úctu k vnější autoritě jako rozsuzovateli pravdy, která byla typická pro období středověku a reformace. Lidem se stále méně chtělo spoléhat pouze na příkazy starých autorit. Pouhé odkazy na Bibli, učitelský úřad církve či křesťanské dogma již mnohdy nestačily na to, aby přinesly shodu ve víře a chování. Jednotlivci se stále větší smělostí všechny tyto nároky na autoritu prověřovali.

Princip samostatnosti však nedával povolení k nezákonnosti. Princip samostatnosti naopak předpokládal, že ve světě existuje všeobecný přírodní zákon, který pomocí svých rozumových schopností mohou poznat všichni lidé. Samostatnost neotvírala dveře k nezákonnosti, ale naopak požadovala, aby každý člověk poznával a dodržoval všeobecný přírodní zákon. Osobní používání rozumu tvořilo jádro osvěcenského důrazu na samostatnost. Každý člověk měl jít cestou směřující k objevování tohoto přírodního zákona, kdy měl používat svůj vlastní

73

il I
II I~
II"

~ 'i

I'Im

j"II
I

I

ti j

n'll II

III! ti

I~ t

~ II'

I:: !,

Úvod do postmodernismu

dar rozumu a svědomí, a předpokládalo se, že takové jednání povede k pěkně uspořádanému životu.

Vznik moderního světa

formovat Bohem stvořená příroda, dospěli k názoru, že užívání rozumu může lidský život sladit s všeobecným řádem přírody.¹⁸

Poručnictví je neschopnost člověka užívat svého rozumu bez dozoru někoho jiného. Sobě přivozené je toto poručnictví tehdy, když jeho příčina nespočívá v nedostatku rozumu, nýbržv nedostatku rozhodnosti a odvahy používat ho bez dozoru někoho jiného... "Měj odvalu používat svůj vlastní rozum" - tak zní motto osvícenství.

Osmnácté století Je asi poslední období v dějinách západní Evropy, kdy lidská vševědoucnost byla považována za dosažitelný cíl.

Isaiah Bertin, *The Age of Enlightenment* Boston: Houghton Mifflin, 1956, str. 14.

Immanuel Kant, *What is Enlightenment?*,

v: *Foundations of the Metaphysics of Morals*

and *"What is Enlightenment?"*,

New York: Liberal Arts Press, 1959, str. 85.

A konečně bylo osvícenství epochou víry v *pokrok*. Na základě díla Descartesova a dalších byli myslitelé věku rozumu přesvědčeni, že vzhledem k uspořádanosti a poznatelnosti světa může užívání náležitých metod vést k pravdivému poznání. Vyzbrojeni touto vírou filozofové, teologové i vědci začali vytvářet systémy, které se měly přiblížit pravdě.

Získávání poznání však samo o sobě nebylo cílem. Podle osvícenského postoje mělo poznávání přírodních zákonů praktický význam. Objevování a uplatňování těchto zákonů slibovalo, že se tak lidé stanou šťastnými, rozumnými a svobodnými. Vědecká metoda mohla podle osvícenských myslitelů změnit svět, protože přinášela způsoby, jak přírodní zákony aplikovat na problémy osobního a společenského života. Představitelé osvícenství byli přesvědčeni o tom, že takováto změna je přímo za dveřmi.

Víra v pokrok vycházela také z osvícenského chápání dějin. Historické věku rozumu líčili středověk jako éru pověry a barbarství. Byli si však jisti, že lidstvo se nyní z této epochy vynořuje. Navzdory nestálosti dějin byli přesvědčeni, že v širším smyslu směřuje světový historický proces vzhůru a dopředu. Budoucnost vyhlíželi s nadějí, s jistotou, že jsou na hranicích nové a slavné "zaslíbené země".¹⁹ Až se lidé naučí žít ve světle přírodních zákonů, tvrdili osvícenští myslitelé s důvěrou, nastane utopie. Věk rozumu byl skutečně jednou z nejnadějnějších epizod v dějinách lidstva.²⁰

Osvícenské náboženství

Osvícenská éra útočila na tradiční stanoviska a nově formulovala myšlení ve všech oblastech západní společnosti včetně náboženské víry.

Čtvrtým principem věku rozumu byla *harmonie*. Osvícenští myslitelé zastávali názor, že svět má nad sebou řád a že je svou podstatou rozumný a uspořádaný. Někteří věřili, že tato vnitřní uspořádanost zajišťuje, aby i přes jasnou sobeckou a nezávislou činnost každého člověka nebo věci na světě byl celek co nejpriměřenější. Někteří ze své víry v inherentní harmonii světa vyvozovali, že veškerá pravda je

součástí jednotného, harmonického celku. Tito myslitelé se jako na prostředek objevování pravdy zaměřili na filozofickou metodu. Věřili, že uplatňování jedné správné metody v až dosud nespojitých a zdánlivě protichůdných oborech lidského poznání je očistí od jejich iracionálních prvků a spojí je v jeden pravdivý, jednotný soubor poznání. I zde se osvícenským myslitelům podařilo vyhnout se antinomistic

kému nutkání. Harmonii nevnímali jen jako vlastnost přírodní říše, ale také jako typ etického principu, jímž by se mělo řídit lidské jednání. Domnívali se, že lidé by měli jednat v souladu s harmonií, která se klene nad veškerou skutečností.

Osvícenská antropologie umně včlenila lidstvo do harmonie vesmíru, částečně svým důrazem na inherentní potenciál lidského jedince a také oslabením tradičního křesťanského důrazu na lidskou hříšnost. Představitelé osvícenské etiky odstoupili od názoru, že všichni lidé se rodí v hříchu a přirozeně tíhnou ke zlu. Místo toho přijali tvrzení Johna Locke (1632-1704), že lidská mysl začíná jako nepopsaná deska. Na základě představy, že tuto původně poddajnou mysl může

74

75

1111 I: II

I" II

II ! m II I

iiIIII

II

IIil

II

I ~ ~

~ I~ III

III

Úvod do postmodernismu

Věk rozumu znamenal konec dominantního postavení církve v západní kultuře. Pro křesťanskou víru a teologii to mělo nesmírné důsledky.

Nový vědecký způsob myšlení té doby přinesl změnu v chápání povahy náboženství. Vědci i teologové stále více odlišovali dva typy náboženství - *přirozené* a *zjevené*. Přirozené náboženství pracovalo s určitým souborem základních pravd (o němž se běžně věřilo, že zahrnuje existenci Boha a soubor všeobecně uznávaných morálních zákonů), k nimž měli údajně všichni lidé přístup prostřednictvím používání rozumu. Zjevené náboženství se však zabývalo souborem specificky křesťanských nauk, jež byly odvozeny z Bible a po celou dobu je vyučovala církev.

S rozvojem věku rozumu bylo zjevené náboženství stále více napadáno, zatímco náboženství přirozené rostoucí měrou získávalo postavení pravého náboženství. Nakonec mezi osvícenskými intelektuály přirozené náboženství či "náboženství rozumu" nahradilo zaměření na dogma a nauku, jimiž se vyznačovalo období středověku a reformace.

Vzestupu přirozeného náboženství na úkor zjeveného napomohl britský empirik John Locke. Předložil revoluční tezi, že nejrozumnější formou náboženství, je křesťanství, oproštěné od svého dogmatického zatížení. Na základě Lockeova díla vytvořili osvícenští myslitelé teologickou alternativu místo ortodoxního učení, nyní známou jako *deismus*. Teologové deismu se snažili omezit náboženství na jeho nezákladnější prvky, které považovali za univerzální, a tedy rozumné.²¹

A protože je přirozené náboženství rozumné, dodávali deisté, je pravdivější než všechny formy náboženství, které jsou dosud tísněny vírou v nadpřirozeno - včetně křesťanství.²² Odmítli různá dogmata, která církev tradičně připisovala božskému zjevení, a prohlásili je za nevhodné jako měřítko pro náboženskou pravdu. Všechny takové nauky hodnotili podle kritérií náboženství rozumu. Výsledkem bylo holé minimum dogmat, mezi něž deisté řadili existenci Boha (První příčiny či Stvořitele světa), nesmrtelnost duše a určitou posmrtnou odplatu za hřích a požehnání za lžezuhonnost.²³

Tato redukce nauky na minimum souvisela s deistickým chápáním

povahy náboženství. Náboženství nevnímali jako systém víry, nýbrž jako systém pro strukturování etického chování. Hlavní úloha náboženství podle jejich názoru spočívala v tom, že poskytovalo božský základ pro morálku.²⁴

Vznik moderního světa

Zatímco deisté posunovali střed zájmu stranou od dogmatu, osvícenští teoretici vysoko hodnotili lidskou schopnost získávat náboženskou pravdu. Nový postoj, který přineslo jejich úsilí, snižoval - a dokonce vylučoval - potřebu mít zjevené náboženství. Spokojili se s představou shovívavého Stvořitele, který vepsal klíčové náboženské pravdy do velké knihy přírody a nechal ji otevřenou, aby si v ní každý mohl číst.

Někteří zastánci osvícenského přirozeného náboženství začali být vůči tradičnímu křesťanství ostře kritičtí a obviňovali ho, že je deformací náboženství rozumu.²⁵ Někteří také útočili na hlavní sloupy tehdejší křesťanské apologetiky - poukazování na naplněné proroctví²⁶ a na zázraky.²⁷ A někteří charakterizovali církevní autority jako původce nevědomosti a pověry.

Jiní hlasatelé věku rozumu tyto dva věroučné systémy jednoduše kladli na stejnou úroveň. Tvrdili, že ve své nejčistší podobě je křesťanství pouze jinou formulací pravd přirozeného náboženství, jak je poznáváme rozumem.

Svůj postoj samozřejmě obhajovali i zastánci tradičního křesťanství. Někteří se snažili přizpůsobit se osvícenskému myšlení tvrzením, že zjevené náboženství je nutným doplněním náboženství rozumu.²⁸ Jiní tvrdili, že křesťanství je jednou historickou etapou v pokračujícím procesu, který v budoucnu vyvrcholí příchodem dokonalého, univerzálního náboženství.

A však bez ohledu na to, jak se osvícenští myslitelé dívali na křesťanství, všichni udělovali

náboženství rozumu kanonické postavení zdůrazňovali "přirozenost" a "Boha přírody" na úkor Boha bible. Svým zaměřením na Boha přírody osvícenský postoj vázal božství těsně na přírodu a lidské myšlení - tak těsně, že nadpřirozené splynulo s přirozeným. Tento posun připravil cestu k úplnému odložení Boha na konci moderní doby.

Moderní doba a kantovská revoluce

Jak se osmnácté století blížilo ke konci, osvícenství začalo ztrácet dech, obzvláště v Anglii. Náboženství rozumu, kdysi nadšeně přijímané jako náhrada za rozdělené křesťanství, ztrácelo své stoupence, kteří přecházeli do tábora skepticismu a náboženského relativismu.²⁹ Jeho bývalí zastánci dospěli k názoru, že rozum sám nakonec není schopen zodpovědět základní otázky o Bohu, morálce a smyslu života.

76

77

III: II {

111111I ft

IIII

1111:1 "

ft

III 1

1"11 III I,I"

~II~

IIIInli

1111

III

11

11

III

,:11:"

111I:

III

: iIIIII

I

II~

I~

I

I I'

1I'1111

III"

,1111

III

!II ,lili

Úvod do postmodernismu

Toto směřování bylo zřejmé i na poli filozofie. David Hume (1711-1776) například jasně zaujal pozice skepticismu a i jiní filozofové dospěli k názoru, že empirická metoda, kterou vyžadovalo osvícenské zaměření na matematický model vědy, nikdy nemůže vést k pravdivému a jistému poznání. Osvícené individuální myšlení tedy nakonec přineslo jen moderní skeptický racionalismus.

Osvícenství samo sice již dospělo ke konci, ale západní společnost dál nesla jeho znaky. Žádné následující intelektuální směry nemohly zůstat stranou vývojových tendencí této dějinné epochy v západní Evropě. Již nebylo možné vrátit se k postoji před fenomenálními změnami, které se vyplavily na intelektuální břeh Evropy. Byla tu však nějaká cesta vpřed? Nebo se osvícenský program sám roztříští o úskalí skepticismu?

V době, kdy Hume a další pohřbívali věk rozumu, dědictví západního myšlení se přesunulo do Německa. Humeovy spisy probudily tvůrčího génia v člověku, který se stal největším filozofem moderní doby, v Immanuelu Kantovi (1724-1804).

Kantův život by i zcela jednotvárný. Narodil se, studoval, učil a zemřel na témže místě - ve východopruském přístavním městě Königsbergu (dnes ruský Kaliningrad). Neoženil se a ani nikdy necestoval. Jeho denní program byl tak úzkostlivě dodržován, že ženy ve městě si prý seřizovaly hodinky podle jeho pravidelné odpolední procházky.

Své hlavní dílo Kant vytvořil až ve svých padesáti sedmi letech. Ale kniha, kterou vydal toho roku, *Kritika čistého rozumu*, zatřásla filozofickým světem. Dal do pohybu intelektuální přílivovou vlnu, jejíž účinky jsou patrné dodnes.

Časově i myšlenkově stojí Kant na konci věku rozumu. Jeho zbrusu nová formulace ideálů věku rozumu však vdechla osvícenskému programu nový život a dala mu tvar, jímž se pak vyznačovala moderní éra.

Kantova filozofie

Kant uvedl do pohybu to, co chápal jako "koperníkovskou revoluci" ve filozofii. Velký polský astronom Mikuláš Koperník (1473-1543) se vzepřel moudrosti své doby. Proti tehdy obecně přijímanému předpokladu, že Země je středem sluneční soustavy, tvrdil, že planety obíhají kolem Slunce. Kant podobným způsobem postavil do středu lidského poznávacího procesu (gnozeologie) mysl. Formuloval teorii,

Vznik moderního světa

že svět kolem nás můžeme zakoušet jen prostřednictvím aktivní účasti mysli.

Kontext: Humeův skepticismus. Kantova revoluce vycházela ze závažného gnozeologického problému, který po sobě zanechal empirismus, filozofické hnutí, jímž se věk rozumu vyznačoval v Británii. Ústředním pojmem empirického chápání poznávacího procesu byla tak zvaná "pasivní mysl".

John Locke ve svém *Eseji o lidském rozumu* odmítl hlavní tezi karteziánské filozofie - a sice, že všichni lidé se rodí s určitým souborem vrozených idejí. Locke naopak tvrdil, že mysl začíná jako *tabula rasa*, jako nepopsaná deska, a že je v poznávacím procesu zcela pasivní. Mysl jen skrze smysly přijímá "dojmy" z okolního světa, které používá k formulování myšlenek.

Na první pohled vypadá empirická teorie jako jasně pravdivá. Zdá se, že odráží naši běžnou, každodenní zkušenost. Přesto vedla nakonec ke skepticismu Davida Humea, který ukázal její nedostatečnost pro objasnění lidského poznání. Empirická metoda, tvrdil, nám nedokáže umožnit poznání určitých rysů skutečnosti, které bereme jako samozřejmost. Jediné, co známe, jsou naše vjemy, prohlašoval Hume. Ty však nepředstavují dostatečný základ pro mnohé z našich nejsamozřejmějších pojmů.

Podle Humea je jedním takovým neopodstatnitelným pojmem *příčinnost*. Neustále získáváme vjemy o shodě po sobě jdoucích událostí. Z těchto vjemů vyvozujeme vztah příčinnosti. Příčinnost samu však ve skutečnosti nezakoušíme.

Například při hře v kulečnick vidíme; jak se koule strčená tágem dotkne barevné koule, která se pak skutálí do díry. Na základě tohoto vjemu dospíváme k závěru, že první koule *způsobila* pohyb koule druhé. Žádný přímý počitek samotného vztahu příčiny a účinku však nemáme.

Jako druhý pojem postrádající empirické potvrzení Hume uváděl *substanci*. Tvrdil, že snadno prožíváme řadu dojmů či impresí (velikost, barvu apod.), ale vlastní substance nikoli. Naše představivost připisuje tyto dojmy předmětům, říkal Hume, ale nemáme žádné skutečné poznání o tom, že dané substance ve světě opravdu existují. Identita vnějších předmětů (a podobně i příčinnosti) nespočívá ve "vnějším světě". Je pouze výsledkem navyklého způsobu myšlení.

78

79

Úvod do postmodernismu

Humeův gnozeologický skepticismus měl důležité důsledky nejen pro gnozeologii obecně, ale také pro osvícenské náboženství. Zpochybňoval panující deistické náboženství, které bylo založeno na empirismu. Hume ukázal, že argumenty týkající se spolehlivosti přirozeného náboženství, nejsou tak jisté, jak si jejich zastánci mysleli.

Hume například podkopával základy kosmologického argumentu, podle něhož reálná existence světa vyžaduje existenci Stvořitele jako prvotní příčiny. Ale jestliže nemáme žádnou opravdovou zkušenost příčinnosti, jak může být platný kosmologický argument, který právě takovou zkušenost předpokládá? Stejným způsobem Hume tvrdil, že učení o nesmrtelnosti duše nemůže přežít zánik pojmu substance. A prohlašoval, že nespravedlnost a zlo přítomnosti podkopávají důkazy ve prospěch budoucí říše spravedlnosti, která odměňuje i trestá a je založena na dobrotě Stvořitele.³⁰

Kantova odpověď: aktivní mysl. Pro Kanta se Humeův radikální skepticismus stal výzvou - tak výraznou, že ho probudila z jeho "dogmatického podřimování". Bližší zkoumání tohoto problému vedlo Kanta k souhlasu s Humeovým opatrným hodnocením gnozeologického procesu u člověka. Na rozdíl od svého britského předchůdce však Kant věřil, že toto omezení nevyžaduje skeptické odmítnutí všech metafyzických pojmů, jako je Bůh, duše a svoboda.

V *Kritice čistého rozumu* (1781) se Kant snažil postavit metafyziku na pevnější základ. Aby toho dosáhl, předložil odvážnou hypotézu: mysl je v poznávacím procesu *aktivní*. Tvrdil, že poznatky o okolním světě neodvozujeme jen ze smyslové zkušenosti. Smysly jen poskytují "hrubé údaje", které pak mysl soustavně uspořádává. Proces uspořádávání počitků (tj. "poznání"), dodával, je možný díky určitým formálním pojmům přítomným v mysli. Tyto pojmy působí asi jako mřížka či filtr poskytující parametry, jež umožňují poznání.³¹

Z různých formálních pojmů, které zkoumal, považoval Kant dva za základní: prostor a čas. Zastával názor, že prostor a čas nejsou vlastnosti vnitřně obsažené ve věcech, ale spíše součásti uspořádání, které mysl dává světu, s nímž přichází do styku. Předměty, které vnímáme, ve skutečnosti nemusí existovat "v čase a prostoru", říkal, ale nemáme žádné prostředky, jak vnější svět smyslové zkušenosti poznávat bez použití těchto dvou pojmů.

Vznik moderního světa

Hypotéza, že mysl je v poznávacím procesu aktivní, vedla Kanta k postulování rozdílu mezi předměty přítomnými ve zkušenosti lidského poznávajícího subjektu („jevy“) a předměty ležícími mimo tuto zkušenost („noumena“). Jako „noumenon“ Kant obvykle označuje předmět, který existuje bez jakéhokoli vztahu k poznávajícímu subjektu - jako „věc o sobě“. Někdy však tohoto pojmu užívá v souvislosti s předmětem, k jehož zjištění nám jednoduše chybí potřebný aparát.

V obou případech Kant otevřeně prohlašoval, že s noumeny nemáme žádnou smyslovou zkušenost - a tudíž ani jejich přímé poznání. Doopravdy "poznáváme" jen jevy, předměty přítomné v naší zkušenosti. O věcech o sobě žádné poznání získávat nemůžeme, alespoň ne skrze smyslovou zkušenost a prostřednictvím vědecké metody.

Praktický rozum. Podobně jako Humeova gnozeologie i Kantova teorie poznání formulovala přísná omezení schopnosti myslitelů usuzovat ze smyslové zkušenosti na transcendentní skutečnosti (jako je např. Bůh, nesmrtelná duše, lidská svoboda). Žádnou skutečnost, která leží mimo prostor a čas, nelze poznávat pomocí vědecké činnosti, protože věda je založena na smyslové zkušenosti.

Kant však neměl v úmyslu potvrzovat Humeův náboženský skepticismus. Chtěl k metafyzickým postulátům přistupovat z bezpečnějšího směru. Proto tvrdil, že tyto postuláty patří do jiné sféry lidského rozumu - rozumu v jeho "praktické" podobě. A tuto praktickou stránku rozumu kladl do vztahu s morálním rozměrem lidské existence.

Podle Kanta lidský jedinec není jen tvorem schopným vnímat smyslovou zkušenost, ale také morální

bytostí. Náš vztah ke světu se neomezuje na vědecké poznání. Život je jakoby scéna, na níž vystupují lidé; je to oblast morální hodnoty. Morální povahu existence Kant stanovil poukazem na to, co chápal jako lidskou morální zkušenost: smysl pro morální podmíněnost či pro to, co by se "mělo". Lidé si jsou vědomi "tlaku", který je nutí činit rozhodnutí, jež lze popsat jen z hlediska morálky, prohlašoval.

Učinili bychom lépe, kdybychom při mravním *posuzování* postupovali vždy podle přísné metody a za základ kladli tuto

80

81

Jil'

.. \~ . r

11.\

..

...,I\;li
II j

\1.

II} I I r, l I r

~r~

~II';

~!

OO~

III

Ili!

.i~1 ~.

l'1111;

II

I~:;!

~!~

"

~i'

~I

1111

I~",11111

111111"

I

1111111

II

III~I

liIII

"

lb

,I

Úvod do postmodernismu

obecnou formuli kategorického imperativu: *jednej podle maxi my, která sama sebe může učinit zároveň obecným zákonem.*

Vznik moderního světa

a meze samotného rozumu. V následujících stoletích se představitelé jiných forem kulturní činnosti neméně intenzivně snažili podrobit své oblasti zájmu vyčerpávající vnitřní kritice.³³

Kantova koperníkovská revoluce si však vyžádala určitou cenu. Povýšení samostatného „já“ do středu filozofického programu dalo vzniknout „transcendentálnímu nároku“ moderní doby.³⁴ Počínaje Kantovou filozofií, západní postoj zdůrazňoval a zevšeobecňoval myslící subjekt. Toto nové zaměření otevřelo cestu moderní západní snaze završit osvícenský program.

K umocnění pocitu důležitosti lidského „já“ došlo vlivem nepatrného posunu, který Kant vnesl do Descartesovy teorie. V kantovském systému se karteziánské „já“ stalo nejen středem pozornosti filozofů, nýbrž přímo základním tématem filozofie. Kant nevnímal lidské „já“ jako jednu z několika entit na světě; představoval si myslící subjekt jako svým způsobem „tvořící“ svět - tj. svět svého vlastního poznání. Ohniskem filozofických úvah se od té doby stalo toto světotvorné „já“.

Zevšeobecnění tohoto „já“ na sebe nedalo dlouho čekat. Kantova filozofie vycházela z předpokladu, že ve všech základních otázkách je každý člověk všude stejný. Když Kantovo „já“ uvažovalo o sobě, poznávalo nejen sebe sama, nýbrž *všechna* „já“ a také strukturu jakéhokoli a každého možného „já“.

Transcendentální nárok patrný v Kantově filozofii napomohl k vytvoření „břemene bílého filozofa“. Kantův předpoklad, že všechna „já“ se navzájem podobají, vedl některé filozofy k závěru, že by měli být schopni vyložit všeobecnou lidskou povahu. I myslitelé (a ko Kant), kteří nikdy neopustili své rodné město, by měli být schopni formulovat směrodatné výroky o lidské povaze a morálce. Měli by být schopni hodnotit chování a způsoby společností po celém světě a určovat, které jsou „civilizované“ a které „barbarské“. ³⁵ A na tomto základě by měli mít právo a dokonce povinnost ve prospěch pokroku pravé civilizace dávat pokyny těm, které ohodnotili jako „divošské“.

Transcendentální nárok předpokládá, že výtvořitelé jedincovy vlastní mysli a mravy jeho vlastní kultury odrážejí to, co je všeobecně rozumné, a tedy i všeobecně lidské. Ti, kdo kritizují takový postoj, tvrdí, že uvedený předpoklad je jednoduše neopodstatněný a že může vést k arogantnímu a agresivnímu úsilí dokazovat jeho obsah. Tvrdí, že

Immanuel Kant, *Základy metafyziky mravů*, přel. Ladislav Menzel, Praha: Svoboda, 1990, str. 84.

Podobně jako její teoretická stránka, je i praktický či morální rozměr lidské existence svou podstatou racionální, tvrdil Kant. Byl přesvědčen, že všechny platné morální soudy se řídí určitými racionálními zásadami, tak jako jiné racionální principy tvoří základ veškerého teoretického či smyslového poznání. Proto se domníval, že cílem morálního rozměru lidského života je stát se co nejrationálnější.

Tento racionálně morální způsob života Kant označoval jako „povinnost“. Tvrdil, že cesta povinnosti vrcholí v nejvyšším principu morálky - v jeho slavném *kategorickém imperativu*. Podle Kanta spočívá morální život v jednání podle principů, u nichž bychom si přáli, aby je dodržovali všichni lidé. Pokud nás například něco svádí ke lži, stačí, když se zeptáme: „Chtěl bych, aby druzí byli nepoctiví?“

Kategorický imperativ vyžaduje, abychom udělali inventuru základních úvah, které by měly motivovat naše jednání jako rozumných bytostí, a prověřili, neměly-li by být zevšeobecněny. Kantova etická metoda se tedy nezaměřovala tolik na konkrétní činy, ale spíše na motivující úvahy, z nichž dané jednání vychází.³²

Kant a "transcendentální nárok"

Kant věřil, že koperníkovská revoluce otevřela po ztroskotání osvícenství cestu vpřed. Jeho řešení problémů, s nimiž přišel Hume, znamenaly dovršení osvícenského výkladu moderního člověka. Kantovo vyzvednutí aktivní mysli jako rozhodujícího činitele v poznávacím procesu i v životě povinnosti povzbudil další filozofy k tomu, aby svou pozornost zaměřili na individuální „já“. Ústřední postavení samostatného „já“ pak položilo základy moderní angažovanosti v osvícenském programu a v podstatě se stalo hlavním poznávacím rysem rodící se moderní éry.

Kant tak poskytl základ pro konečné zrození modernismu jako kulturního jevu. A jeho dílo znamenalo zahájení moderní doby v její plnosti, jako éry vyznačující se důrazem na silnou sebereflexi. Kant byl prvním filozofem, který s takovou důkladností zkoumal povahu

82

83

-

dI' II

ID

"

III

II

"

i II~ I

il!"H

111III 'II

11;111

IIII~:::II

II

Úvod do postmodernismu

dějiny moderní éry jsou plné případů, kdy transcendentální nárok vedl lidi západního světa k prohlášení, že rozum sám potvrzuje, že mají jediný pravoplatný soubor morálních pravidel, jedinou pravoplatnou formu vlády a jediný pravdivý názorový systém.³⁶

Kantova filozofie poskytla intelektuální základ ještě pro další rozměr moderní doby - pro posun k radikálnímu individualismu. V určitém smyslu je jeho teorie poznání složitější a důmyslnější verzí osvícenského vyzdvižení rozumu. Podobně jako jeho předchůdci si byl Kant jist tím, že pomocí pozorování, experimentu a pečlivé úvahy mohou lidé poznávat pravdu o světě. Zároveň se domníval, že břemeno objevování pravdy je koneckonců soukromou záležitostí, že poznávací proces je v podstatě vztah mezi samostatným poznávajícím subjektem a světem, který čeká na to, až bude díky tvůrčím schopnostem aktivní mysli poznán.

Stejně tak morálku chápal Kant jako vztah mezi samostatným aktivním činitelem a všeobecně platným zákonem, který může subjekt poznávat praktickým rozumem. Úloze, kterou hrají lidská společenství, ať již jako zdroj společenských zvyklostí, hodnotových tradic či morálního vzdělání, nepřipisoval velký význam. Kantův svět se skládá jen z individuálního a univerzálního. Jeho filozofie předkládá „já“, které poznává - podrobuje si - všeobecné.³⁷

Myslitelé jako Descartes, Newton a Kant vytvořili intelektuální základ pro moderní éru, která se zrodila na konci sedmnáctého století, vrcholila v osmnáctém a devatenáctém století a nyní zřejmě vstupuje do své poslední etapy. Moderní, poosvícenské myšlení předpokládá, že poznání je jisté, objektivní a dobré. Vychází z toho, že racionální nezaujatý subjekt může takové poznání získávat. Předpokládá, že poznávající subjekt se dívá na mechanistický svět jako neutrální pozorovatel, vyzbrojený vědeckou metodou. Moderní poznávající subjekt se zapojuje do poznávacího procesu ve víře, že poznání nutně vede k pokroku a že věda spolu se vzděláním osvobodí lidstvo z naší bezbrannosti vůči přírodě a ode všech forem sociálního područí.

Ideální představy o myslícím „já“, jež poznává samo sebe, a o mechanistickém světě otevřelo cestu moderní explozi poznání pod praporem osvícenského programu. Od doby Francise Bacona až po současnost je cílem lidského intelektuálního hledání odhalit tajemství světa ve snaze ovládnout přírodu pro blaho lidstva a vytvořit lepší

84

Vznik moderního světa

svět. Toto osvícenské úsilí pak vytvořilo moderní technickou společnost dvacátého století. V jádře této společnosti je touha racionálně ovládat život na základě představy, že vědeckotechnický pokrok přinese prostředky ke zlepšování kvality lidského života.³⁸

Nehledě na to, čím vším ještě postmodernismus může být, ztělesňuje odmítnutí osvícenského programu, moderního technického ideálu a filozofických předpokladů, na nichž byl modernismus postaven.

85